

AZ 'ILYEN' NÉVMÁS A MONGOL NYELV UTÁN.

Húzomozs időtől fogva tanulmányozom a mongol nyelvet.

Forgattam már előbb másokat is, de a különböző tatár nyelvek kivételével, nemcsak a számokat, hanem mindent összevéve a többi kevésbé elégite ki.

Mióta Deguignes munkáit ismerem, azon francia íróit, ki nem mesékből, nem is néphagyományokból, se nem valószínű hozzávetésekből, hanem az egykoru vagy a korhoz közelálló írott sínai forrásokból vagyis azon korrajzokból merített, melyek telisden teli vannak az azon korbéli szomszéd és a sínaiakkal csaknem örök harcban élő hunnok történelmével, a rendelkezésemre álló időmet s igyekezetemet azon fő népek nyelve megértetésére fordítám, melyek nevezett történész után a hunnoktól származtak, ú. m. a magyarokon kívül a tatárok és mongolok nyelvére.

Roppant azon érdekeltség, melyet e nyelvek tanulmányozása bennem költe, s Deguignes történelmi nyomozásait, melyek épen reánk magyarokra nézve végtelen fontosságuk, ezen nyelvekbe vetett mélyebb pillantás is, úgy vagyok meggyőződve, tökéletesen igazolni fogja; kivált, ha valaha a világ azokat nemcsak néhány könyvekből, hanem nézetem szerint a népekkel közvetlen érintkezések általi buvárlatokból is megismerhetendi.

Nevezett történész által a sínai korrajzok átdolgozásában már előtte bele halt egy sínai és egy francia tudós nyomozásai után végrehajtott terjedelmes buvárlatok szerint, a hunnok századokig sőt ezredekig üzték szokott kalandjaikat Sína éjszaki szomszéd-ságában, és azon birodalmat alkották volt, melynek határa délről Sína, keletről a mandsu népség, nyugotról Khamil és az Igurok

vagy Ugurok, sőt a Kaspi tenger, éjszokról Kalkasz és Eleuth országok valának, és a mely *Tata* vagy *Tatan* nevet viselt, s a világ legnagyobb birodalmához számítható. Ezen hunnok Kr. urunk születése után az első században egymás között is meghasonlván, egy részek a sínaiakhoz csatlakozott, a másik rész Persia keleti részén telepedett le fehér hún név alatt, vagy fehér hunnok közt, a harmadik az altaji hegyekbe vonúlt, a negyedik és legelszántabb egyesülve az akkor szomszéd igurok vagy uigurok vagy ugorok egy részével is nyugotnak fordúlt, a Volga körül Nagy-Magyarországot alkotta, és a IV. században Európába rontott, kik Atilla halála után szétoszolván, sőt részben keletnek visszafordulván s az előbb itt maradtakkal egyesülvén, ezek közül vált ki vagyis lött ismeretesebb a későbbi századokban a khazar vagy kozár törzsben a „magyar” név, melyről mondja a francia Akadémia koszorúza író Neumann, hogy e népcsoport vagy már korábbi időtől a legkitünőbb volt, vagy későbben a fejedelmi család nemzetsége lett, s ezért az összes népség e nevet vevé föl.

Az Altaji hegyek közé vonúlt hunnok idővel megsokasodván, innen tört elé a VI. században a turk vagy turán, és csak a XIII. században a mongol népség, legalább ezen korszakokban vergődött mindkettő oly hatalomra, hogy a világtörténelemben helyet foglalának.

E rövid vázlatból Deguignes, mint a sínai forrásokból közvetlen merített egyetlen történész után, ki nem látja, hogy a *magyar*, továbbá turk vagy most ismertebb néven *tatár* és *mongol* népfajok a legalaposabb történelmi kútfők és kutatások szerint mindnyájan legközelebbi testvérek, hunn ivadékok, s most a nyelvbuvárokon a sor, ezt nyelvészetiileg is bebizonyítani. Ha a finn törzs valaha összeköttetésben élt a hunn illetőleg hunn-ugor törzszel, ezen összeköttetés véleményem szerint, minthogy Deguignes a sínai forrásokból erről semmi említést nem teszen, a Krisztus urunk előtti közelebbi századokat is megelőzi.

A tatár nyelvek ismertetését nálam sokkal avatottabbakra bízom, kik közt Vámbéry társunk azon irigylendő szerencsében is részesült, hogy a tatár nyelvnek némelyik fajtát közvetlen magából a népnyelvből ismeri, azon föld népének nyelvéből, melyet az első századokban Deguignes szerint szintén hunnok — fejer hunnok — laktak, és a szomszéd persákkal csaknem folytonos ellenségeske-

désben éltek, de India egy részét is hatalmuk alá hajtották, s e tár-sunk ígérete szerint nagy érdekű munkájával nem sokára a világ-irodalmat is megismertetni fogja; azonban a mongol nyelv eddigi irodalmunkban még ismeretlen, s bár én csak halvány képét fogom elétűntethetni, de ránk nézve igen nagy fontosságát elvitázni lehetetlen.

A történeti buvárlatok szerint a turk vagy tatár és mongol népség legtovább maradt együtt, s későbbben is részint együtt, részint egymás szomszédságában éltek, s nyelvök is egymáshoz legközelebb áll; azonban mindenikben vannak sajátosságok, melyek ismét a magyarral rokonabbak. Így, hogy csak egyes szókat említsek, vannak pl. *dsida*, *szakál* stb., melyek mind a három nyelvben egyenlően hangzanak; vannak, melyekben csak kevés az eltérés, pl. *iker* (tatárul: *ikir* v. *ekir*, mongolul: *ikere*), *ökör* (tatárul *ökür*, mongolul: *äker*, mindkettőben általán szarvas marha), *bika* (tatárul: *bugha*, mongolul: *buka*), *alma* (tatárul is *alma* vagy *elma*, mongolul: *alima*) stb.; ezek is tehát mind ama két nyelvben mind a magyarban megtalálhatók; de vannak mások, melyek tudtomra csak a mongollal és magyarral közösek, pl. *érdem* (mongolul: *erdem*), *üge* (mongolul: *üge* annyi mint szó, a Tatrosi codexben is eléjön), *öböl* (mongolul: *ebör* vagy *öber* vagy *obor*), *dél* (mongolul: *döli*, mely itt éjfél-t jelent), *özön* (mongolul: *uszun*, tatárul csak *szu* am. víz, egyébiránt a magyarban szélesb értelme van), *eme* (mongolul: *eme* am. nő, aszszony) stb. A nyelvtanból jelenleg csak a *ben* ragot vagy névutót említem, mely a mongolban egyik tárgyesetet alkotja, s ha úgy tesszik, a magyarban a *bennünk*, *bennetek* első részét teszi; melyek csak későbbben kaptak *-et* toldalékot, úgy hogy a régi Temetési Könyörgésben is csak *'bennetek'* áll.

Legyen elég ennyi bevezetésül, míg az egészről, ha időm engedendi, kimerítőbben értekezhetem; annyival inkább, mert némely emberek csak úgy fél válról fogadják nyelvészeti közléseinket; nem régiben is egy valaki mesteri hangon figyelmeztetett azon körülményre, hogy az árja nyelvekben az *sz* nominativusi rag, mely lez-kézéssel csak azt árulá el, hogy nem olvassa értekezéseimet.

Térjünk most közelebb fölvevett tárgyamra, mely végett keletkezett ezen bevezetés.

Már régen hirdetik finnező barátaink, hogy *ilyen*, *olyan* magyar szókban két *lyly* (= lly) rejlik, mert a finnben is így vagy

legalább ilyen formán van, t. i. *tälläinen*-ben *tä* am. ez, és *läinen* melléknévképző, és a magyar is ekként alkotott volna: *ez-läinen*. Nem akarom most e fejtegetést czáfolgatni, noha itt *ily* az eredeti s nem kurtított alak, és *ilyen*-ben az *en* épen oly toldalék, mint *ez-en*, *mily-en* szókban, vagy az *on*, *azon* szóban, sőt maga az *n ten*, *ön*, *min*, *tin* s még kettőztetve is *ennen*, *tennen*, *önnön* stb. névmásokban; a *mely* szóban pedig az *ly* épen toldalékos *en* nélkül áll; azonban most hagyjám! ez úttal csak azt akarom megérteni, hogy nem maga a finn nyelv az a világon, melylyel a magyar nyelv rokon. Lássunk tehát mást is, lássuk különösen a mongol nyelvet.

A mongolban *ejin* am. ily módon vagy így vagy így, és *ejimü* am. ilyen, régiesen: *elyen*. Tehát a mongolban is mindig csak egy *j*-vel áll. S a többi hangokban is lehet-e nagyobb rokonságot csak képzelni is?

A Nyelvtudományi Közlemények IV. kötetében azon tanunk ellen is sok szó és okoskodás van, hogy *ily* vagy *ilyen* (régiesen: *ely*, *elyen*) a magyar *e* mutató szócskából közvetlenül származott épen úgy, mint *i-de* (régiesen: *e-de*), *i-tt*, *e-m-ez*, sőt *e-z* is; kétségbe vonatván egy részről az *e* s *a* mutató szócskáknek önálló volta, más részről az *az*, *ez* szóknek amazokból származottsága.

Szabad legyen, most minden egyebet mellőzve, itt is a tatár és mongol nyelvekre hivatkoznom.

A tatár-török igék parancsoló módjában kiváltképp Kollár szerint a népnyelvben épen az *a* vagy *e* mutató, vagy ha tetszik indulatszóciska nagyban szerepel, pl. *bak-a!* ládd a! *gel-e*, jöjj-e, vagy a *szen* (= te) hozzátételével is: *bak szen-a*, láddsza a!; miből az is megtetszik, hogy az *a* nem az igéhez tartozik, mert a *szen* után jö. Sőt Kazembeg szerint nemcsak parancsolóban, hanem más nemű mondatokban is előfordúl, pl. *anën kulaï var-a* szó szerént: arra nézve *ezköz van-a*, magyarosabban és némely tájbeszéd szerént: van arra mód a!

A mongol nyelvre térve, ebben előfordúlnak: *ene* (am. *eme*), mely ragozáskor 3-ik személyi névmás helyett is használtatik, de ekkor az egyesben *n* helyett *g-t* s a többesben *d-t* veszzen föl, a *d* pedig a mongolban különösen a többes-szám egyik képző raga is; tehát az állandó gyök csak *e*, továbbá eléjön, mint föntebb érintém: *ejin* (= így v. így), *ejimü* (= ily v. ilyen), melyekben a tiszta törzs, mint látjuk *ej*, végre eléjönnek: *ende* (= emitt), *endecze* (= eminnét), *inakszi* (= erre felé), mely utolsóban az *e* már *i*-vé válto-

zott, stb. Megjegyzem, hogy Adelung Mithridatesében az *n* csak magánosan áll: *ün*, de a használtam Schmidt-féle szótárban tisztán: *ejin*. Továbbá a mongolban sajátlag nincs ugyan névmutató, hanem csak úgynevezett alanymutató, mely az alany vagy alanyesetben álló szó után szokott igen gyakran eléjőnni, ú. m. *anu*, v. *inu*, világosan a főntebbi *ene* névmás módosulata, pl. *czeczek inu* (szó szerént: virág eme vagy ama, azaz a magyarban névelőként: a virág); még egész mondatok után is: *khaghan-u szerlik bulokhszan anu* (szó szerént: a khaghán v. khán parancsa vagy szerzése levén ez). Sőt a mongolban önállólag szintén eléjön az *á*, még pedig a felkiáltó esetben utól: pl. *bakhszi minu á* (tanítóm ó!).

Még tovább megyek, Bopp Ferencz „Glossarium Sanscritum“ című munkájában a 2-ik kiadásban legeslegelőül ez áll: „*a* stirps demonstrativa“ (mutató törzs vagyis gyök). Böhtlingk szanszkrit szótárában szintén ezt olvassuk: „*a* (szanszkrit betűvel) Pronominalstamm der 1-sten und 3-ten Person“ stb. Boldog Isten! hol vannak ezektől legtöbb nyelvészeink? Nekünk még azt is hibául rótták fel, hogy a nagy szótárban gyököket írunk. Ha nem írunk vala, épen ezen gáncsokodók lettek volna az elsők, hogy ama legkitünőbb szanszkrit szótárírókra hivatkozással ócsárolhassanak.

Ezek szerént a rokon nyelvek után indulva is, és jelenleg csak röviden megérintve, kétségtelen, hogy

1) mind a mongol mind a tatár nyelvben, mind önállólag, mind kivált az elsöben gyökként eléjön az *a*, illetőleg *e* mutató, vagy ha tetszik indulatszócška; tehát

2) a nyelvrokonságilag tökéletesen, bebizonyított *a!* illetőleg *e!* mutató, vagy ha jobban tetszik, indulatszócskának önállósága is a magyar tájnyelvben teljesen igazolva van; pl. csak nem régiben jegyzém fel egyik társunk beszéde után *e* mondatokat: *ott a szobában a! így folyott róla a viz e! a lábai ilyen vastagok voltak e!*

3) a magyarban az *a* (vagy *o*) és *e* (vagy *i*) mint gyökhang is csalhatatlanul szerepel ezen mutató szókban: *i-de* (régén: *e-de*), *o-da*, *i-tt*, *o-tt*, *e-z*, *a-z*, *i-ly* v. *i-lyen* (régén: *ely* v. *e-lyen*) és *o-lyan*;

4) ezek gyökök nem mások, mint magok az önálló *a e*, népies mutató vagy indulatszócskák; mint a rokonyelvekben sőt a szanszkritban is; és így

5) *az*, *ez*, mutatónévmásokban a *z* már nem gyökhang, annál fogva is, mert mássalhangzón kezdődő viszonyragok előtt elváltó-

zik, pl. *attól* (= az-tól), *annak* (= az-nak), *abban* (= az-ban) stb. sőt Szalay Á. levélgyűjteményében *ad* alakban is többször előfordul, pl. „ad udvarbiró is drabontokkal szökék ki az házból“ (levél 1555-ből); „más felől az budai bassa Lakra és ad ide való házakra Kanizsa alatt akarnak összevejutni“ (levél 1556-ból). De mind e mellett is a *z* vagy *d* lényeges hang, hiszen épen azok teszik egyedi szóvá; valamint *rom*, *rogy*, *roz-z-an* stb. egyeznek a *ro* gyökben, de azért az *m*, *gy*, *z* lényeges hangok, mert ezek alkotják azon szók egyediségét;

6) noha az *az* névelőnek a hasonló mutató névmásból nem származtat, hanem kölcsönöztetését, mint máskor is kijelentém, nem tagadom, de más részről valamint egyiknek úgy a másiknak is elvitázhatatlan gyöke a mutató szócska : *a*;

7) midőn tehát azt mondjuk, hogy az *a* tiszta névmutató nem más mint az *a* népnyelvbéli mutató szócska vagyis az *az* mutató névmásnak is tiszta törzse, nem teszünk mást mint száz még száz más szónál, midőn régibb hosszú szók helyett jelennem a tiszta gyökkel élünk, pl. *ragaszték* helyett ezzel : *rag*, *romladék* helyett ezzel : *rom*, *idvesség* helyett : *idv*, *gyökér* helyett : *gyök*, *dicsőségre vágyás* helyett : *dicsvagy*, és számtalanokkal, melyekért néhány évtized előtt csaknem megköveztek volna bennünket;

8) ilyen szó szakasztott mását nyelvhasonlatilag is legközelebb a mongol *ejimü* és *ejin* szóban találjuk fel, melyeknek tiszta törzse *ej* a legtökéletesebben egyezik a régi magyar *ely* ma *ily* szóval; ennél fogva ,ilyen'-t a finn nyelvből okoskodva *ez-lyen*-ből származtatni, úgy hogy e szóban közelebb az *ez* magyar, a *lyen* pedig finn elem volna, következőleg csak ezen okból két *lly*-vel ránk erőszakolni, mesterkélt dolog; a miből még az is kitünik, hogy nyelvünket nem csak egy-két nyelvvel, hanem az egész altaji törzsszel kell hasonlítanunk; s míg ezt nem egy-ketten, hanem sokan tehetjük, sőt utódaink is tehetendik, a nyelvhasonlításból kétségtelen szabályokat aligha alkothatunk. Főleg pedig azt, ami saját nyelvünkben tisztán áll, hogy *ily* itt egész és nem kurtított szó, s az *en ilyen*-ben épen oly toldalék, mint *ezen*-ben stb., s e toldalék a hasonló alkatu *mely* szóban nincsen is meg, és hogy *a*, *e*, mutató szócskák, mint mutató névmásainknak *az*, *ez*, *oly*, *ily*, és más szóknek is, mint *oda*, *ide*, *ott*, *itt*, *ahol*, *ihol*, *avagy* stb. megczáfolhatatlan gyöke, vétek volna félredobni. — Máskor többel szolgálандok. FOGARASI.